

PARONIMLARNING FONOLOGIK-FONETIK ASOSLARI

Yusupova Sohiba Islombek qizi

Ma'mun Universiteti o'qituvchisi

E-mail: syusupova987@gmail.com

Annotatsiya: *Leksemalarning fonologik-fonetik birliklardan tarkib topgan ko'rinishlari nihoyatda xilma-xil bo'lib, ular talaffuz va grafik jihatdan bir-biriga o'xshash va qisman farqli xususiyatlarga ega. Ifoda jihatidan o'xshash va yaqin bo'lgan leksemalar bir-biri bilan paronimik munosabatga kirishadi. Ushbu maqolada paronimik juftliklarning fonologik va fonetik asoslari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *fonema, leksik birlik, paronimik munosabat, paronimik juftlik, inlaut, anlaut, auslaut.*

Til leksik birliklarining talaffuz va harfiy (grafik) ifoda jihatidan bo'ladigan bir xilligi omonimlarni³² tashkil etsa, talaffuzdagi o'xshashlik, qisman yoki ma'lum darajadagi yaqinlik paronimlarni belgilash uchun asos bo'ladi. Paronimik munosabatdagi leksik birliklar talaffuz, aytilish nuqtai nazaridan, asosan, bir³³ yoki ikki fonema bilan bir-biridan farqli bo'ladi. Paronimik munosabatdagi leksik birliklar tarkiban necha fonemali bo'lishidan qat'i nazar, ma'lum bir fonema paronimik juftlik tashkil qiluvchi leksemalarni farqlash uchun xizmat qiladi. Farqni bildiruvchi fonema yozuvda aniq, ochiq ko'rinadi, ular farqli, turlicha harflar bilan yoziladi. Bu paronimik juftliklarning birlamchi xususiyati, tilda fonetik tuzilishi yaqin bo'lgan leksemalar juftligini bir-biridan ajratish, farqlash vazifasini bajaradi. paronimik juftlikdagi birliklarda noo'xshash fonologik birliklar kam bo'ladi, fonologik o'xshash qismlar esa miqdoran ko'p bo'ladi: *o'qishli – o'qimishli* paronimik juftlikida 6+8 fonema mavjud. Bu paronimik juftlik da 1 ta fonema farqlovchi fonema vazifasini bajargan. *O'qishli* paronimik juftlik a'zosida i fonemasi ikki marta, o'qimishli paronimik juftlik a'zosida i fonemasi 3 marta takrorlangan. Og'zaki nutqda, ba'zan yozma nutqda Paronimik munosabatdagi lug'aviy birliklarni qo'llashda xatoga yo'l qo'yiladi. Xato va yanglishliklar yuz berishi talaffuzda farqli belgilar ustidan o'xshash belgilarning hukmron bo'lishi tufayli yuz beradi. Nutq oqimida so'zlovchi farqli belgilarni anglashga ulgurishi qiyin bo'ladi: *davr – davir – dovur, kamchilik – kamchillik, maqom – muqom, ming – meng, otalik – otaliq.*

Paronimlarning ikkinchi belgisi ma'noviy noo'xshashlik, o'zgachalikdir. Tovush jihatidan paronimik juftliklarning o'zaro yaqinligi turli darajadagi o'xshashlik nuqtai nazaridan omonimlarga yaqinlashtirsa, ma'noviy xususiyatlari jihatidan sinonimlarga xos belgilarga ega bo'ladi.

³² Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006. –B.37.

³³ N. Mahmudov, A.Nurmonov, A. Sobirov, V.Qodirov va boshq. Ona tili: Umumta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. –Toshkent: Ma'naviyat, 2015. –B.176.

Bir unli fonema bilan farqlanadigan paronimlar.

Ma'lumki, unli fonemalar tildagi har qanday LBning asosi, yadrosi hisoblanadi. Bu umumiy qonuniyat paronimik leksikaga ham xos. **Har qanday paronimik leksik birlik tarkibidagi unli fonemalar bilan bir-biriga o'xshash, yaqin yoki biri biridan farqli.** Unli fonemalarining o'xshashligi paronimik leksik birliklarni yaqinlashtirsa, unli fonemalaridagi farqlilik ularni bir paronimik juftlikga birlashtiradi. Ana shu vazifani bajaradigan unli fonemalar quyidagilardir.

O' - o/o - o' fonemalari bilan hosil qilingan PJlar. **Anlautda:** o'zmoq - ozmoq, o'ram - orom, o'rol - orol, o'sma - osma, o'ta - ota, o'tar - otar, o'tarchi - otarchi, o'qlamoq - oqlamoq. **Inlautda:** bola - bo'la, bo'z - boz, bo'y - boy, bo'ylamoq - boylamoq, bo'r - bor, bo'ron - boron, bo'g'ot - bog'ot, go'l - gol, do'l - dol,

A - i/i - a fonemalari bilan hosil qilingan paronimik juftliklar: aynamoq - aynimoq, bardam - birdam, baroq - biroq, bashar - bashir, benazar - benazir, beshak - beshik, birja - barja

Auslautda: asta - asti, banda - bandi, barda - bardi, basta - basti, buva - buvi, bo'yla - bo'yli, varaqa - varaqi, yanga - yangi, qalama - qalami, g'ana - g'ani.

O - a/a - o unli fonemalari bilan hosil qilingan paronimik juftliklar.

Anlautda: adam - odam, azon - ozon, alak - olak, alif - olif, antologiya - ontologiya, aso - oso, aya - oya, obro' - obro', ovqat - avqot, oy - ay, ola - a'lo, ota - ato, oqcha - aqcha, oh - ah. **Inlautda:** angar - angor, andak - andoq, bayon - bayan - boyon, bari - bori, boja - bajo, boni - bani, bormoq - barmoq, borcha - barcha, burchak - burchoq, vaqf - voqif, hoy - hay. **Auslautda:** ammo - amma, baqa - baqo, billa - billo, vena - vino, dona - dono

U - o/o - u fonemalari bilan hosil qilingan paronimik juftliklar: anjom - anjum, bulut - bolut, bug'lanmoq - bog'lanmoq, dastur - dastor, duduq - dudoq, yotoq - yutoq.

U - o'/o' - u fonemalari bilan hosil qilingan paronimik juftliklar.

Anlautda: uzmoq - o'zmoq, uylamoq - o'ylamoq, uylanmoq - o'ylanmoq, uymoq - o'yomoq, ulov - olov, uchmoq - o'chmoq, uchoq - o'choq, o'ngir - ungir, o'ra - ura, o'qimoq - uqmoq, o'quv - uquv. **Inlautda:** gung - go'ng, go'dak - gudok, go'l - gul, go'llik - gullik, do'rda - durda, do'st - dust, kuzlik - ko'zlik, kuy - ko'y, kulmak - ko'lmak, kun - ko'n, kunchi - ko'nchi, kunchilik - ko'nchilik, kuch - ko'ch, lo'kcha - luqcha, murt - mo'rt, po'k - puk, po'sht - pusht, ro'da - ruda, suymoq - so'yomoq, suqmoq - so'qmoq, so'nmoq - sunmoq,

O'zbek tili PLsi auslautida bu turdagi paronimik juftlik lar kuzatilmadi. Bu holat o'zbek tili leksikasining fonetik tuzilishiga bog'liq bo'lgan qonuniyat bilan izohlanadi, albatta. Chunki o'zbek tilining o'z qatlami leksikasida [o'] tovushining auslautda bo'lishi xos emas. *Abro' - obro'* kabi o'zlashma qatlamga xos LBlar sanoqli, kam.

Bir undosh fonema bilan farqlanadigan paronimik juftliklar.

T - d/d - t. **Inlautda:** ato - ado, atashmoq - adashmoq, beton - bidon, miltiramoq - mildiramoq, satr - sadr, sutxo'r - sudxo'r, ta'til - ta'dil, qaltiroq - qaldiraq, qaltiramoq - qaldiramoq. **Auslautda:** bot - bod, but - bud, grant - grand, zot - zod, kort - kord, kurt

- kurd, mart - mard, nart - nard, put - pud, sayt - sayd, sut - sud, taxlit - taqlid, qat - qad.

S - z/z - s. Anlautda: sangin - zangin, sobit - zobit. **Inlautda:** afsun - afzun, dastmol - dazmol, issiz - izziz, kesmoq - kezmoq, ko'sa - ko'za, rasm - razm, ta'sir - ta'zir, tussiz - tuzsiz, hasrat - hazrat, husn - huzn. **Auslautda:** dars - darz, is - iz, koriz - karies, nufus - nufuz, tars - tarz, tos - toz, tus - tuz, cherkas - cherkaz, qavs - qavz.

N - l/l - n. Inlautda: aslo - asno, bo'shanmoq - bo'shalmoq, echinmoq - echilmoq, yig'lamoq - yig'namoq, oliy - oniy, pishinmoq - pishilmoq, taranmoq - taralmoq, tilmoq - tinmoq, tindirmoq - tildirmoq, topinmoq - topilmoq, tortinmoq - tortilmoq, tuzanmoq - tuzalmoq. **Auslautda:** baxmal - bahman, bejon - bejol, botin - botil, burul - burun, lolagul - lolagun, omil - omin, paymon - poymol,

O'zbek tili PLsi taraqqiyotida leksemalarning turli o'rinlarida aytilishi yaqin holatlarning yaralishi *b, p, v, f, n, ng, r, x, h, q* kabi undoshlar bilan bog'liqligi aniqlandi:

B - p/p - b: bop - bob, boplamoq - boblamoq, dup - dub, sep - seb, tup - tub, xo'p - xo'b.

V - f: mavhum - mafhum, safsar - savsar.

B - f: abzal - afzal, vabo - vafo, zabar - zafar, sarob - sarrof, taassub - taassuf, talab - talaf, tubli - tufli, harb - harf, harbiy - harfiy.

V - b/b - v: sabr - savr, toblanmoq - tovlanmoq, tobon - tovon, quvur - qubur.

M - b/b - m: jazm - jazb, kamina - kabina, somon - sobon, ta'mir - ta'bir.

N - ng: baqan - baqang, zan - zang, min - ming, ong - on, ting - tin.

Ng - h: alanglamoq - alahlamoq, ingramoq - ihramoq.

V - q/q - v: sovchi - soqchi, sovchilik - soqchilik, tumoq - tumov, chanqoq - chanqov, yaloq - yalov, yasoq - yasov, qaroqchi - qarovchi, qishloq - qishlov.

N - r/r - n: kechinma - kechirma, orden - order, tartanak - tartarak, ta'min - ta'mir, ta'minlamoq - ta'mirlamoq, uchirma - uchinma, ergashmoq - engashmoq, qing'ir - qirg'in.

X - q/q - x: miq - mix, piq - pix, taq - tax, uchmoq - uchmox, charq - charx.

Q - h: saboq - saboh, sariq - sarih, soliq - solih, taqrir - tahrir, chanoq - chanoq, chaqchaq - chah-chah, qadaq - qadah.

L - d/d - l: dalil - dadil, yollamoq - yodlamoq.

S - sh/sh - s: go'shtxo'r - go'sxo'r, tantiq - tansiq.

K - g/g - k: surkamoq - surgamoq, chakana - chagana, ekmoq - egmoq.

N - d/d - n: unnamoq - undamoq.

Q - n: yoqilg'i - yonilg'i, yoqmoq - yonmoq.

Y - r/r - y: turg'un - tuyg'un.

Y - h/h - y: dayr - dahr, dayriston - dahrison.

L - ng: yallig' - yanglig'.

Xulosa.

Paronimiya - til ifoda vositalarining xilma-xilligini ko'rsatuvchi va isbotlovchi mustaqil, o'ziga xos leksik-semantik kategoriya. Paronimlar til leksikasining

taraqqiyotini va boshqa xalqlar hamda tillar bilan munosabatini leksik dalillar vositasida isbotlash uchun xizmat qiladigan lisoniy birliklar majmuidir.

Tilning hozirgi holatidagi paronimlar bir davrning mahsuli emas, ular turli davrlarda ijtimoiy, madaniy-ma'rifiy, iqtisodiy, siyosiy, estetik va boshqa ehtiyojlarni qondirish hamda til leksikasidagi ma'lum bir bo'shliqni to'ldirish uchun yaratilgan, o'zlashtirilgan leksemalarning maxsuslangan guruhi sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – B.37.
2. N. Mahmudov, A.Nurmonov, A. Sobirov, V.Qodirov va boshq. Ona tili: Umumta'lim maktablarining 5-sinfi uchun darslik. –Toshkent: Ma'naviyat, 2015. – B.176.
3. Маъруфов А. Паронимлар луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1974. –70 б
4. Миртожиев М. Сўзларнинг шаклий муносабатига кўра типлари // Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. – Б.263.